

◀B>MOŽEMO LI O POMIRENJU I O GRAĐENJU MIRA UČITI JEDNI OD DRUGIH◀/B>

Ari NADLER

S engleskog preveo Željko Vučen

Sredinom marta 2000. godine prisustvovao sam jednom skupu u Ulcinju na kojem se raspravljalo o "istini", "odgovornosti" i "pomirenju" u kontekstu sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Imao sam sreću da budem pozvan i da izložim svoj stav socijalnog psihologa sa Univerziteta u Tel Avivu. Dva meseca su prošla od tog skupa i sada mi je jasno da je zamorni put od Tel Aviva preko Budimpešte i Podgorice do Ulcinja bio vredan truda. Skup je samo potvrdio činjenicu da dileme sadržane u trima rečima "istina", "odgovornost" i "pomirenje" prevazilaze granice regionâ i narodâ. Iako se istorija, kultura i geopolitički uslovi na Bliskom istoku veoma razlikuju od onih u Srbiji, na Kosovu i u Crnoj Gori, Izraelci i Palestinci se suočavaju sa istim dilemama kao i Srbi, Crnogorci i Albanci dok se kreću tegobnim putem od sukoba ka miroljubivoj koegzistenciji. U ovom tekstu nameravam da se bavim upravo tim putem.

Put od rešenja sukoba do pomirenja relativno je slabo obrađen u društvenim naukama. Prilično mnogo znamo o pregovorima i rešavanju sukoba, ali skoro ništa o pomirenju i građenju mira. Razlog za tu relativnu zanemarenost izgleda leži u našoj predstavi o "rešavanju sukoba". Društvene nauke razvile su "racionalni" model sukoba i njegovog rešavanja. U ekonomiji, političkim naukama, sociologiji i socijalnoj psihologiji sukob se smatra proizvodom neslaganja učesnika povodom pitanja raspodele vrednih resursa. U skladu sa tim, u mnogim delima o pregovaranju i rešavanju sukoba navodi se da će strane rešiti sukobe kada pronađu racionalnu formulu za podelu spornih resursa. To mogu biti zemlja, izvori vode ili finansijski resursi, a kada se oni jednom sporazumno podele, sukob se okončava i nastupa mir.

Međutim, rasprave u Ulcinju podsetile su i mene i sve prisutne da u sukobima među narodima i nacionalnim grupama

postoje stvari koje su izvan racionalnog, hladnog kalkulisanja interesima i resursima. Kada se narodi, plemena ili čak porodice nalaze u dugogodišnjem sukobu, oni postaju sumnjičavi prema namerama onih drugih, osećaju se kao žrtve i imaju potpuno različite verzije istorijata sukoba. Svaka strana smatra da je ona druga odgovorna za počinjene zločine. Zbog toga je obaveza da se izvini i pokrene proces pomirenja uvek na drugom. Takve predstave i osećanja doprinose beskrajnomo održavanju sukoba, i ne nestaju kada njihove vode u jednom trenutku potpišu mirovne sporazume. Na primerima Irske, Južne Afrike, Bliskog istoka i Balkana svi mi moramo da shvatimo da zadatak uspostavljanja koegzistencije i stvarnosti mira između nekadašnjih neprijatelja zapravo počinje tek posle zvaničnog slavlja povodom postizanja mira. Cilj ovog članka je da na osnovu iskustava građenja mira između Izraelaca i Palestinaca na Bliskom istoku razmotri pitanje pomirenja i građenja mira uopšte, a zasnovan je na govoru koji sam pripremio za konferenciju u Ulcinju, kao i na razmišljanjima o izlaganjima drugih na njoj.

Južnoafrički Komitet za istinu i pomirenje: vitalna potreba za pomirenjem?

Kako narodi i grupe mogu da stupe na put koji vodi ka pomirenju? Jedan odgovor nudi Komitet za istinu i pomirenje (*Truth and Reconciliation Committee*, TRC) u Južnoj Africi. To je bio ozbiljan, hrabar i jedinstven proces pomirenja. On počiva na uverenju da protivnici mogu da prevaziđu patnju naneseu u prošlosti ako krvnici dobrovoljno ispričaju "istinu" svojim žrtvama, koje će sa svoje strane bivšim krvnicima dati oproštaj. Ta ideja razbukta je maštu ljudi dobre volje širom sveta. Oni su prigrlili nameru tog procesa i predložili da se on

primeni na Bliskom istoku, Balkanu i drugde. Tokom skupa u Ulcinju često su se mogla čuti izlaganja u istom duhu.

Iako prema hrabrosti, mudrosti i humanosti Nelsona Mendele, Dezmonda Tutua, Vilijema de Klerka i drugih koji su osmislili i sproveli proces Komiteta za istinu i pomirenje možemo da osećamo samo poštovanje, pozivanje na njegovu primenu u drugim konfliktnim regionima može da bude preuranjeno. Pravo pitanje nije kako na druge konfliktno regione primeniti procese nalik južnoafričkom, već kada će takvi procesi "funkcionisati" a kada propasti.

Pre no što razmotrim ovo pitanje, želim da skrenem pažnju na privlačnost koju južnoafrički proces istine i pomirenja ima za sve nas. Čini mi se da se ta privlačnost bar delimično može objasniti uz pomoć uloge koju pojmovi kao što su "priznanje" i "oproštaj" imaju u kulturi Zapada. Oni su u toj kulturi gotovo opšte mesto. Ti pojmovi su saglasni verskom načelu da "ispovest" vodi "razrešenju" i "oprostu". Ta predstava ima posebno istaknuto mesto u katoličkoj veri, ali je prisutna i u drugim velikim religijama. Takođe, osnovne zamisli južnoafričkog procesa istine i pomirenja u skladu su sa kulturom psihoterapije XX veka, po kojoj "razgovor isceljuje izmučenu dušu", a ključ za srećnu budućnost leži u našoj sposobnosti da se oslobodimo demonâ prošlosti. Stotinu godina je prošlo otkako je objavljeno Frojdovo "Tumačenje snova" (1900). Tokom tog perioda zamisao da se ljudi mogu osloboditi tereta tegobne prošlosti tako što će preispitivati i ponovo preživljavati određena iskustva, pustila je korene u kulturi Zapada. Tako su pojmovi na kojima počiva proces pomirenja u Južnoj Africi duboko ukorenjeni u našoj kulturi. Mi "znamo" da čovek mora da kaže istinu kako bi dobio oprostaj i kako bi se "stvari ponovo dovele u red", i zbog toga prihvatamo proces razotkrivanja istine i pomirenja kao "kraljevski put" do pomirenja.

Ali, je li to baš tako? Da li sukob kao društveno zlo ima jedan sveobuhvatan lek — ispovest i oprostaj? Mislim da je odgovor na to pitanje negativan. Takvi procesi doprinose pomirenju samo pod određenim uslovima, a njih ću sada izneti.

Dva tipa sukoba, dva konteksta rešenja i dva cilja pomirenja: Južna Afrika i Bliski istok

Da bi se pronašao optimalan put za pomirenje i građenje mira, treba razlikovati: a. *tipove* sukoba, b. *okolnosti* pri reša-

vanju sukoba i c. *ciljeve* pomirenja. Zbog jasnoće izlaganja, predlažem da se ovi parametri razmotre na osnovu dva sukoba koja su u poslednjoj deceniji XX veka počela da se kreću prema rešenju a koja su dobro poznata svakom ko čita ili gleda vesti: rasni sukob u Južnoj Africi i palestinsko-izraelski sukob na Bliskom istoku.

U slučaju Južne Afrike imali smo *dve zajednice* koje su u *okviru iste države* bile u neprijateljskim odnosima. Beli Južnoafrikanci gospodarili su nad crnima i stvorili su režim aparthejda koji će štititi njihovu vlast. To je pozadina *unutar-društvenog* sukoba, koji je rešen tek pošto je režim aparthejda ukinut i zamenjen demokratskim sistemom. *Surha* pomirenja u ovom sukobu je *socijalna integracija*: crni i beli Južnoafrikanci su shvatili da postojanje Južne Afrike zavisi od sposobnosti nekadašnjih neprijatelja unutar zemlje da pronađu zajednički osnov koji će im omogućiti da žive zajedno. Upregnuta je energija čitavog društva kako bi se stvorili uslovi za zajedničku budućnost negdašnjih mučitelja i negdašnjih žrtava u istoj Južnoj Africi. Koraci procesa Komiteta za istinu i pomirenje treba da izleče rastrgnuto društvo, i ima osnova za nadu da će se pomoću takvih akcija njegovi delovi ponovo spojiti u jednu celinu. Ovo je tzv. *inkluzivno pomirenje*. Cilj pomirenja je da obuhvati nekadašnje protivnike u okviru iste države.

Ono se vrlo razlikuje od suštine sukoba, rešenja sukoba i pomirenja na Bliskom istoku. Proteklih sto godina sukob između Izraelaca i Palestinaca vodi se *između dva naroda* koja se bore za isti komad zemlje. Način *rešenja sukoba* potpuno se razlikuje od onog u Južnoj Africi. Na Bliskom istoku rešenje sukoba ne znači zamenjivanje jednog "lošeg" sistema blažim, kao što je bio slučaj u Južnoj Africi. Naprotiv, rešavanje je otpočelo kada su dva protivnika odlučila da žive zajedno, jedan pokraj drugog. Zbog toga se cilj pomirenja u izraelsko-palestinskom slučaju veoma razlikuje od cilja u južnoafričkom. Cilj Izraelaca i Palestinaca *nije integracija*. U stvari, njihov je cilj nezavisna koegzistencija, uz poštovanje onog drugog. Naglasak *nije na integraciji* već na *separaciji, nezavisnosti i koegzistenciji*. Zbog geopolitičke situacije na Bliskom istoku, takvo razdvajanje mora da poštuje pravila regionalne saradnje, ali sa naglaskom na dva nezavisna, odvojena nacionalna entiteta pre nego na integraciji u okviru granica jedne države.

Primjer Južne Afrike reprezentativan je za mnoge slične *unutar-društvene* sukobe koji su rešeni zamenom jednog opresivnog "lošeg sistema" blažim i otvorenijim. U tom smislu on je sličan sukobima u Čileu, Gvatemali ili u društvima bivšeg komunističkog bloka, koja moraju da se suoče sa prošlošću komunističke represije, kako bi ponovo postala celovita i jedinstvena. Izraelsko-palestinski slučaj je primer za mnoge međunarodne sukobe, u kojima postoji potreba da se konstruiše nova stvarnost saradnje i koegzistencije *odvojenih i ravnopravnih* nacionalnih entiteta. U koji od ova dva modela spadaju Srbija, Crna Gora ili Kosovo? Da li liče na izraelsko-palestinski model ili na model crnih i belih Južnoafrikanaca? Da li je cilj pomirenja na Balkanu separacija ili integracija? Ovo je pitanje na koje samo ti narodi mogu dati odgovor. Međutim, svest o tom pitanju i različitim odgovorima preduslov je za razumnije promišljanje ovog problema i delovanje u tom duhu.

Dva puta pomirenja: socijalno-emocionalno i instrumentalno pomirenje

Ova analiza dva tipa sukoba pokazuje da se ciljevi pomirenja menjaju u zavisnosti od okolnosti. U postkonfliktnom periodu naponi mogu biti usmereni ka integrisanju nekadašnjih neprijatelja i zaceljenju rana iz prošlosti. S druge strane, opet, ti naponi mogu se usredsrediti na postizanje stabilne koegzistencije između nekadašnjih protivnika. Ta dva različita cilja ukazuju na dva različita puta ka pomirenju. Jedan je *socijalno-emocionalno* pomirenje, primerenije cilju *socijalne integracije*, a drugi je *instrumentalno pomirenje*, primerenije cilju *odvojene koegzistencije*. U nekoliko narednih pasusa više ću govoriti o ta dva puta ka pomirenju.

a. Socijalno-emocionalno pomirenje

Socijalno-emocionalno pomirenje stremi konstruktivnom odnosu prema emocijama koje su u vezi sa sukobom, a koje blokiraju put ka socijalnoj integraciji. Potreba za osvetom predstavlja glavnu emocionalnu blokadu. Kada se sukob okonča, izgleda da su žrtve obuzete potrebom da se osvete nekadašnjem krvniku. Potpunije razmatranje osvete izlazi iz okvira ovog rada, no, jedno bitno obeležje te snažne ljudske emocije jeste njena cikličnost. Kada se žrtve svete svojim krvnicima,

one postaju novi krvnici. Nova žrtva, bivši krvnik, sada je opsednuta osvetom. Drugačije rečeno, beskonačni krug osvete najbolji je protivotrov za pomirenje.

Uglavnom se smatra da je jedna od glavnih psiholoških uloga osvete da bespomoćna žrtva ponovo stekne osećanje kontrole i moći. Izgleda da su procesi otkrivanja istine i pomirenja u Južnoj Africi postigli upravo to. Kada beli policajac južnoafričkog režima aparthejda prizna vinost i krivicu za protekla zlodela, odnos snaga između njega, bivšeg krvnika, i njegove crne žrtve se preokreće. Za razliku od nekadašnje situacije u kojoj je bespomoćna crna žrtva bila ostavljena na milost i nemilost svom belom krvniku, moć da se oproštaj za prošla zlodela usliši ili uskratiti sada je bila u rukama nekadašnjih žrtava. Izgleda da je biti žrtva značilo biti bespomoćan, a da sposobnost davanja ili uskraćivanja oproštaja omogućava povratak ponosa, snage i samopoštovanja. To je, po meni, ključni element uspeha procesa koji je pokrenuo Komitet za istinu i pomirenje u Južnoj Africi. Kroz priznanje krvnika i oproštaj žrtava dve strane su u fenomenološkom smislu ravnopravnije i zato je verovatnije da će težiti zajedničkoj budućnosti u društvu čiji su sastavni delovi.

Pretpostavlja se da procesi socijalno-emocionalnog pomirenja proizvode *psihološku revoluciju* u "kolektivnoj psihi" dveju strana. Prečutno se polazi od toga da izvršilac zlodela koji iskreno govori istinu i žrtva koja mu to iskreno prašta gotovo odmah mogu da se emocionalno iscele. Osnovna ideja socijalno-emocionalnog pomirenja glasi da je prošlost ključ za budućnost. Suočavanje sa prošlošću putem priznavanja zločinâ i praštanja transformiše sadašnjost i otvara put za bolju budućnost.

Sve u svemu, *socijalno-emocionalno* pomirenje je "društveni ples" koji se sastoji od dva komplementarna "koraka": a) priznavanja krivice i izvinjenja od strane počinioca nedela i b) davanja oproštaja od strane žrtve. Da bi ovaj "društveni ples" vodio pomirenju, moraju se ispuniti dva uslova. *Prvo*, mora postojati saglasnost o tome ko je žrtva a ko počilac. *Drugo*, mora postojati dovoljno poverenja između dveju strana, kako bi počilac koji je priznao nedelo bio siguran da će biti razrešen grehova i da će mu biti oprosteno. Ako samo jedan od ovih uslova nedostaje, socijalno-emocionalno pomirenje verovatno neće "funkcionisati". Ova dva uslova postoje kada se

sukob okonča i kada žrtve iz njega izađu kao nedvosmisleni pobjednici. Tako je bilo u Južnoj Africi, i zbog toga je moguć uspješan nastavak procesa istine i pomirenja. Izuzev u ekstremnim slučajevima, kao što je nacistička Nemačka, međunarodni sukobi ne okončavaju se tako što je jedna strana potpuno poražena i jednodušno žigosana kao zločinac i krvnik, a druga potpuno oslobođena i jednodušno označena kao nevina žrtva. Češći je slučaj da dve strane u takvim sukobima odluče da sukob zamene koegzistencijom. Tada nema jasnog uzajamnog sporazuma o tome ko je žrtva a ko je krvnik. Tako se, na primer, na Bliskom istoku obe strane osećaju legitimnim žrtvama, smatrajući onu drugu surovim počiniocem prošlih zločina. U takvim uslovima, socijalno-emocionalno pomirenje može naneti više zla nego dobra. Tada je mnogo verovatnije da će se priznavanje istine pretvoriti u krug međusobnog optuživanja, oživljavanja stereotipâ i produbljivanja nepoverenja, nego što će dovesti do oprostaja. U tom slučaju pomirenje počiva ne na pronalaženju jedne i konačne istine, nego na uviđanju da svaka strana ima svoju istinu. Prihvatanje statusa žrtve drugom i priznavanje sopstvenih nedela je prilično teško u slučaju u kom je istina sačinjena od više faseta i gde se anđeoska i satanska dela ne mogu jasno pripisati jednoj od dveju strana. Prihvatiti muke drugih i odgovornost za te muke zahteva empatiju i poverenje koje jednostavno ne postoji između dvaju bivših neprijatelja, obuzetih sopstvenim mukama i žrtvom, koji se trude da zatvore vrata konfliktnoj prošlosti. **Cilj pomirenja u ovom slučaju jeste da se stvori okruženje koje omogućava odvojenu koegzistenciju putem *postepene i polagane izgradnje poverenja*.** Tako će se stvoriti pozadina na osnovu koje bi strane kasnije mogle jedna drugoj oprezno uputiti nezgodna pitanja važna za socijalno-emocionalno pomirenje: žrtve, krivica i različite verzije istorije. Da bi dostigle taj nivo, dve strane moraju najpre naučiti da žive jedna pored druge i da poštuju integritet one druge. Da bi se to izvelo, potrebno je pokrenuti procese *instrumentalnog pomirenja*.

b. Instrumentalno pomirenje: evolutivni proces građenja mira

Za razliku od socijalno-emocionalnog, instrumentalno pomirenje predstavlja dugotrajan proces građenja mira sačinjen

od nebrojenih projekata u kojima se bivši protivnici uče da međusobno saraduju na ravnopravnoj osnovi. Drukčije rečeno, socijalno-emocionalno pomirenje stremi stvaranju psiholoških promena koje će kasnije proizvesti promene u stvarnosti, dok se instrumentalnim pomirenjem predlaže postepena akumulacija promena "na terenu" koja će rezultirati kasnijim psihološkim promenama.

Kada su dve strane uspešno okončale pregovore i prekinule neprijateljske akcije, one su postigle saglasnost o pitanjima koja su ih razdvajala u prošlosti. Ta *pitanja razdora* obično su neslaganja o značajnim resursima, kao što su sporna teritorija ili zalihe vode. Kada strane pronađu put za raspodelu tih spornih resursa na relativno zadovoljavajući i fer način, one potpisuju mirovni sporazum. Tek tada valja otpočeti zajednički rad na stvaranju uslova za buduće ujedinjavanje. Potrebno je da ta *"ujedinjujuća pitanja"* budu *podjednako važna* obema stranama koje moraju *saradivati* pri njihovom rešavanju. Dobar primer predstavlja čist vazduh. Vazduh koji udišu Palestinci i Izraelci, Srbi i Hrvati, ne poznaje granice ili kontrolne punktove. Ako žele da održe kvalitet nezagađenog vazduha na Bliskom istoku ili na prostoru bivše Jugoslavije, nekadašnji neprijatelji moraju da saraduju. Isto važi i za staništa životinjskih vrsta u tim oblastima, kao i za obezbeđenje privrednog rasta u regionu. Dok udaljavanje od rata sadrži pitanja koja su *delila dve strane u prošlosti*, za građenje mira neophodna je saradnja na stvaranju uslova za *buduće ujedinjenje nekadašnjih protivnika*.

Tvorci mirovnog procesa na Bliskom istoku shvatili su značaj ovakve saradnje. Na osnovu Madridske konferencije iz 1991. godine, arhitekta arapsko-izraelskog mirovnog procesa organizovale su pregovore između Arapa i Izraelaca na više koloseka. U njima bivši neprijatelji treba da raspravljaju o tome kako da dovedu do blagostanja u regionu i o pitanjima kao što su kvalitet vazduha i vode u toj oblasti. Organizatori su se rukovodili logikom da će česta iskustva rada na zajedničkim ciljevima pokazati kako bivši protivnici imaju zajedničku sudbinu u regionu u kom žive.

"Paradoks građenja mira": ravnopravna saradnja među nejednakim partnerima

Važnost saradnje na postizanju *zajedničkih ciljeva*, kao "kra-

ljevski put” za jačanje poverenja i smanjenja animoziteta među protivnicima, odrazila se u socijalno-psihološkim istraživanjima i u teoriji. Ipak, ovo istraživanje pokazuje nam da takvi poduhvati povećavaju poverenje jedino kada su dve strane **ravnopravne** u saradnji na postizanju **zajedničkog cilja**. Međutim, isticanje ravnopravnosti predstavlja glavnu poteškoću u procesu instrumentalnog pomirenja. Retko ili nikada odnose među nekadašnjim neprijateljima karakteriše jednakost. Obično je jedna strana snažnija i razvijenija u odnosu na drugu. U takvim uslovima, ono što je saradnja za jednu, verovatno će za slabiju stranu predstavljati degradirajuću zavisnost.

Ova nejednakost i teškoće koje ona izaziva u instrumentalnom pomirenju najvidljivije su na Bliskom istoku, gde se Izrael doživljava kao tehnološki i ekonomski snažniji od svojih arapskih suseda. To nije samo površan utisak: podaci o društvenom bruto-proizvodu i drugi ekonomski pokazatelji svedoče isto. Ali, iako taj izraelski privredni i tehnološki napredak može da se smatra prednošću od koje korist može da ima ceo region, on se doživljava kao pretnja ekonomskom dominacijom, kao opasnost koju treba izbeći po svaku cenu. To je tačno formulisao jedan egipatski kolega, rekavši: "Nama Arapima potrebna je tehnološka Oktobarska revolucija pre nego što zaista sklopimo mir sa vama". To nije obična dosetka. Svi koji se trude da unaprede saradnju između Izraelaca i Arapa u oblasti privrede, kulture i nauke imaju priče koje potvrđuju tačnost osećanja izraženog u navedenoj izjavi. Skoro je paradoksalno, ali instrumentalno pomirenje može se unaprediti samo **ravnopravnom saradnjom među neravnopravnim stranama**.

Kako rešiti taj paradoks i prevazići ovu strukturnu prepreku ka instrumentalnom pomirenju? Predstaviću neka načela instrumentalnog pomirenja koja se oslanjaju na rad Peresovog centra za mir i njegovih partnera u tom regionu. Peresov centar osnovan je pre više od dve godine sa željom da podrži zajedničke projekte između Izraelaca, Palestinaca i drugih faktora u regionu. Ideja koja vodi aktivnosti Centra je da se potpis Izraelaca i Arapa na mirovnom sporazumu prevede u stvarnost regionalne saradnje, čime bi se mirovni sporazumi pretvorili u realnost regionalne koegzistencije i kooperacije. Aktivnosti Centra izražene su u brojnim projektima iz oblasti poljoprivrede, trgovine, obrazovanja, medicine i industrije. Pe-

resov centar je zajedno sa Univerzitetom u Tel Avivu osnovao Institut za diplomatiju i regionalnu saradnju pri Univerzitetu kao naučno-istraživačku ustanovu. Jedan od njegovih glavnih ciljeva jeste da doprinese stvaranju sistematičnog korpusa znanja o postkonfliktnim procesima, građenju mira i pomirenju bivših neprijatelja. Posle ovog kratkog uvoda, dopustite da razmotrim neka pitanja koja treba postaviti prilikom prime-
ne programa regionalne saradnje između bivših neprijatelja.

Priče sa terena "regionalne saradnje":

ravnopravnost, kultura i poverenje

a. Ravnopravnost: "sine qua non" instrumentalnog pomirenja

Treba, pre svega, podsetiti na skoro očiglednu stvar: ravnopravnost treba da se neguje ciljano i svesno. Navešću dva primera koja potvrđuju ovu jednostavnu istinu. U Kazablanki je 1995. godine bio sazvan Bliskoistočni ekonomski samit, prvi te vrste, koji je izazvao veliko uzbuđenje među Izraelcima. Čitavi timovi su radili danonočno da bi pripremili skupe kompjuterske prezentacije i predloge za nove zajedničke projekte Arapa i Izraelaca. Izraelska delegacija je u Kazablanku stigla u punom sastavu. Taj impresivan i skup događaj, mimo očekivanja svih učesnika, nije se pokazao uspešnim. Neki arapski delegati doživeli su nastup izraelske delegacije kao pokušaj da se istakne superiorna izraelska tehnologija i da se postide Arapi. Tako je na određeni način takav nastup doneo više zla nego dobra. Izraelska strana bila je kriva zbog toga što se nije potrudila da svesno istakne jednakost kao značajnu pretpostavku čitavog poduhvata. Sličan primer ispričao mi je kolega iz Peresovog centra. Centar je poslao delegaciju na sastanak sa palestinskim predstavnicima iz oblasti zdravstva, na kome će se raspravljati o otvaranju velike moderne medicinske ustanove za lečenje i Izraelaca i Palestinaca. Bilo je predviđeno da se sastanak održi u kancelariji palestinskog predstavnika. Izraelska delegacija došla je na sastanak sa najboljim namerama. Šef delegacije, nadaren lekar, izvadio je svoj lap-top, priključio ga za portabl-projektor i počeo sa "haj-tek" prezentacijom. Sastanak je krenuo naopako. Kao i u Kazablanki, druga strana doživela je tu kompjutersku prezentaciju kao podsećanje na superiornost izraelske tehnologije. Ona je oživila strah od zavisnosti od izraelske tehnologije, umesto da

pomogne instrumentalnom pomirenju.

Na koji način može da se uspostavi ravnopravnost među neravnopravnim bivšim protivnicima? Važno načelo je **ravnopravno i neprekidno angažovanje**. Zajednički projekti treba da uključe sve zainteresovane strane: od donošenja nacrtâ preko njihove primene i učestvovanja u svim njegovim etapama. Drugo sredstvo pri rešavanju "paradoksa ravnopravnosti" kod instrumentalnog pomirenja jeste uključivanje neke treće strane koju obe strane smatraju nepristrasnom a njeno učešće dragocenim, čime se postiže efekat izjednačavanja. Prisustvo ta dva principa vidljivo je u jednom projektu Peresovog centra nazvanom "Mreža mladih lidera" (Young Leaders Network). U njoj se nalazi oko 60 mladih ljudi iz Egipta, Jordana, palestinske vlade i Izraela, mladih od 40 godina, koji se u navedenim zemljama pomalaju kao lideri u svojim zanimanjima. Ta grupa se periodično susreće da bi razmenila informacije i raspravljala pitanja od uzajamnog značaja. Ravnopravnosti je važan i svestan deo ovog projekta. Upravni odbor, u kojem su zastupljene sve uključene strane, sačinio ga je kao primer za operacionalizaciju načela neprekidnog i ravnopravnog angažovanja, i on učestvuje u donošenju odluka koje se tiču primene i odžavanja pojekta. U projekat je uključeno i načelo uravnoteženja putem treće strane koja učestvuje u programu. Tako ovaj projekat podržava Unesco, koji u njemu igra i aktivnu ulogu. Još konkretniji primer korisnih efekata te "ugledne i pouzdane" treće strane bio je nedavni susret te grupe posvećen pregovaranju. Domaćin je bio Španski univerzitet, a susret je bio posvećen učenju načela teorije i prakse pregovaranja od iskusne i pouzdane treće strane: jednog američkog profesora sa Harvarda. Tako su Izraelci i Arapi postali relativno ravnopravni učenici koji uče od profesora sa Harvarda. U trenutku u kom dve strane saraduju u okviru društvene uloge učenika, pitanje nejednakosti postaje nevažno. Da li se isti mehanizam aktivira i kada se izraelski i palestinski funkcioneri susretnu sa predsednikom Sjedinjenih Američkih Država? Da li će pojavljivanje predsednika SAD na takvim sastancima doprineti da dve suparničke strane budu ravnopravnije bar na fenomenološkoj ravni? Možda.

b. Međusobno poverenje: "mreža sigurnosti"

Zajednički projekti građenja mira često su narušeni krizama

i zastojima. Ako postoji jedna grupa u jezgri u kojoj vlada međusobno poverenje, koja je u projektu od početka i kojoj je stalo do njegovog uspeha, ona bi mogla biti u stanju da spase situaciju u trenutku kada zapreti neuspeh. Postoji mnogo priča o izraelsko-palestinskim projektima koji su pretili da se prekinu zbog raznih pogrešnih predstava i nesporazuma. Na sreću, učesnici koji su u projektu od početka imali su dovoljno međusobnog poverenja da stvar vrate na pravi kurs. To znači da će održiv projekat građenja mira imati koristi od postepenog jačanja zajedništva. Prvi korak treba da bude stvaranje užeg kruga saradnika, među kojima vlada poverenje i koji su u potpunosti posvećeni projektu. Taj unutrašnji krug napraviće tampon-zonu u krizama do kojih mora doći.

c. Kulturne razlike mogu narušiti instrumentalno pomirenje

Još jedna bitna potencijalna prepreka građenju mira proizlazi iz kulturnih razlika. Iako slični po mnogo čemu, Izraelci i Palestinci potiču iz različitih kultura. Na sastancima Izraelce vodi pitanje "kako stići na cilj na najkraći i najbrži način". Palestinci, s druge strane, očekuju najpre lično upoznavanje i uspostavljanje poverenja sa drugom stranom. Izraelci počinju sastanak izlaganjem svojih pogleda — Palestinci tako što ispituju drugu stranu. Palestinci su oprezniji i manje detaljni od Izraelaca. Oba stila imaju svoje prednosti i nedostatke. Postoji još jedna važna razlika, a to je poštovanje starijih i hijerarhije, karakteristično pre za arapsko nego za izraelsko društvo. Ne nameravam da iznesem "listu" svih razlika, niti se zalažem za determinističko poimanje kulture. Razlike među ljudima u okviru iste kulture često su veće od razlika među predstavnicima različitih kultura. Ali, kulturna pozadina je značajna i treba biti oprezan pri građenju mira između različitih kultura. Na primer, odlaganje sastanaka i kašnjenje na sastanak ima različito značenje za pripadnike različitih kultura. Nesporazumi povodom takvih razlika mogu dovesti do prekida i čak obustavljanja projekata građenja mira.

d. Pitanja sadržaja: projekat treba da se bavi stvarnim, hitnim i zajedničkim problemima

Dopustite da završim ovu raspravu o građenju mira isticanjem sadržaja projekata za građenje mira. Na osnovu razgovora sa

ljudima koji učestvuju u građenju mira u Peresovom centru, čini se da je jedna od najuspešnijih oblasti mirovnih napora između Izraelaca i Arapa poljoprivrede. Na primer, uprkos "hladnom miru" između Izraela i Egipta, poljoprivredna saradnja između te dve zemlje uspevala je da odoli i u najburnijim političkim prilikama. Čak i tokom rata u Libanu i "intifade", izraelski i egipatski poljoprivrednici nastavili su da saraduju na oglednim poljoprivrednim dobrima u delti Nila. Izgleda da je poljoprivreda prvi čvrst most mira između Izraelaca, Palestinaca, Jordanaca i Marokanaca. Zašto? Da li zbog toga što je poljoprivreda vezana za najopštiju i osnovnu ljudsku potrebu – hranu? Da li zbog zajedničkog identiteta poljoprivrednika, koji prevazilazi podeljene nacionalne identitete? Odgovor se krije i u tome, ali i u još ponečemu. No, sve ovo kazuje nam koliko je značajan sadržaj projekata za građenje mira. Projekti instrumentalnog pomirenja treba da udovolje *stvarnim i hitnim* potrebama nekadašnjih neprijatelja. Prehrambena proizvodnja je dobar primer u mnogim oblastima u svetu, kao i pitanja oskudnih zaliha vode, zagađenja prirodne sredine, odgovarajuće zdravstvene zaštite ili očuvanja životinjskih vrsta. Na Bliskom istoku voda bi mogla biti akutan i stvaran problem, a u bivšoj Jugoslaviji bi to moglo biti čišćenje minskih polja. Bez obzira na ova specifična pitanja, projekte građenja mira treba usmeriti na oblasti koje predstavljaju *stvarne probleme* za obe strane.

Neka zaključna razmatranja

U ovom tekstu izložio sam neke stavove o procesima građenja mira i pomirenja. Moji komentari zasnovani su na izvorima

mog profesionalnog identiteta socijalnog psihologa i nacionalnog identiteta izraelskog Jevrejina. Nadam se da će neki od ovih komentara i stavova biti korisni mojim prijateljima u bivšoj Jugoslaviji. Mogu samo da se nadam da će "šuma" opštih načela koja vode pomirenju i izgradnji mira biti vidljiva od bliskoistočnog "drveća" koje je meni bilo u centru pažnje.

Da bih olakšao taj prelaz od pojedinačnog ka opštem, zaključicu tako što ću predložiti nekoliko pitanja koja mogu biti korisna kada razmatramo građenje mira i pomirenje na Bliskom istoku, u bivšoj Jugoslaviji i drugde.

1. Kakva je *priroda sukoba*? Da li je to *unutardruštveni sukob* između zajednica u okviru jednog društva ili *sukob među različitim narodima*?

2. Kakva je *postkonfliktna situacija*? Postoji li saglasnost o žrtvama i počiniocima?

3. Koji je *cilj pomirenja*? Da li je to *spajanje* ili *razdvajanje* bivših protivnika?

4. Da li je pogodnije *socijalno-emocionalno* ili *instrumentalno pomirenje*?

5. Ako se teži građenju mira putem regionalne saradnje:

a. *ravnopravnost* među stranama treba graditi svesno, sa jasnim ciljem i pažljivo,

b. treba spoznati i uvažavati *kulturne razlike*,

c. u žiži regionalnih projekata treba da bude *medusobno poverenje*, i

d. projekte treba sačinjavati na osnovu *stvarnih, bitnih i hitnih potreba* nekadašnjih neprijatelja.

Ari Nadler (r. 1947. u Minhenu), profesor socijalne psihologije na Univerzitetu u Tel Avivu, suosnivač Centra za proučavanje mira "Tami Štajnec" i prvi predsednik Instituta za diplomatiju i regionalnu saradnju. Autor brojnih radova iz oblasti saradnje između pojedinaca i grupa, društvenih sukoba, društvenog identiteta i predrasuda, društvenih trauma i njihovog uticaja na pojedinca i porodicu.